

Gryts kyrkogårdsmur

Gryts socken, Östra Göinge kommun, Skåne län
Antikvarisk medverkan/2021-2022
Carita Melchert

Titel: Gryts kyrkogårdsmur

Författare: Carita Melchert

Kulturmiljörapport: 2022:23

Omslagsbild: Gryts östra kyrkogårdsmur

Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Administrativa uppgifter	2
Sammanfattning av utförda arbeten	2
Material.....	2
Åtgärdsbehov och antikvarisk målsättning	3
Historik (med relevans för åtgärderna).....	3
Utförda åtgärder	3
lakttagelser som gjorts under arbetet.....	5
Avvikelser från tillståndsgivna/beslutade handlingar	6
Övriga handlingar med relevans för ärendet	6
Kulturhistorisk bedömning av arbetet.....	7
Bilder	8
Före åtgärder.....	8
Under arbete.....	14
Efter åtgärder.....	23
Bilaga.....	28

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsen dnr: Dnr 433-18848-2021

Beslutsdatum: 2021-06-02

Kommun: Östra Göinge

Åtgärdsförslag:

Gryts kyrkogårdsmur – Murningsarbeten Arbetsbeskrivning och upphandlingsföreskrifter, Andreas Månsson Stiftsingenjör, 2020-10-14

Gryts kyrkogårdsmur –Markarbeten Arbetsbeskrivning och upphandlingsföreskrifter, Andreas Månsson Stiftsingenjör, 2020-10-14

Beställare/byggherre: Svenska kyrkan Knislinge pastorat

Kontaktpersoner: Kyrkvaktmästare Håkan Einarsson, Martin Einarsson och Andreas Persson

Entreprenör:

Markarbeten - Jämstorps Entreprenad, kontaktperson Marcus Nordbladh och Tim Välitalo

Murningsarbeten (underentreprenör) - Strixen Stenentreprenad, kontaktperson Fredrik Nilsson

Besiktningsman: Anders Burman, Lunds stift

Antikvarisk medverkan, rapportens författare: Kulturen, Carita Melchert

Kulturens projektnummer: B_2021_0024

Byggnadstid: augusti 2021 - juni 2022

Sammanfattning av utförda arbeten

Betongstöd har monterats på utsidan av kyrkogårdsmurens östra sida och avrinning från muren har anordnats med slänt och dräneringsdike. Den östra kyrkogårdsmuren har murats om på två ställen. Ett antal täckhällar på kyrkogårdsmurens krön har murats fast och ett antal tegelpannor på krönet har ersatts.

Material

Murbruk till samtliga arbeten: Finja hydrauliskt kalkbruk

Bindemedel Naturligt hydraulisk kalk NHL3,5 och Släckt murkalk

Ballast Natursand 0–3 mm

Nya enkupiga röda tegelpannor

Åtgärdsbehov och antikvarisk målsättning

Kyrkogårdsmuren löper runt hela Gryts kyrkogård. Muren är uppförd av natursten som fogats med kalkbruk. Murkrönet har en ovanlig avtäckning med varannan sluttande stenhäll och varannan rännal av enkupigt taktegel som murats fast. Mot kyrkogårdens östra gräns är det stora nivåskillnader, ca 1,3 meter, mellan kyrkogård och betesmark där betesmarken ligger på den högre nivån. Mot betesmarken är utsidan av muren synlig ovan mark omkring 0,5 meter men varierar utefter muren. Längs övriga delar av kyrkogårdsmuren är det enbart obetydliga eller inga nivåskillnader.

Den östra muren lutade kraftigt inåt kyrkogården på två ställen och behövde muras om. Det fanns behov av att åtgärda marktrycket mot muren samt det regn- och smältvatten som rinner mot muren och frostspränger samt lakar ur kalkbruket. Åtgärderna innebär att jordmassor grävs ur, L-stöd av betong placeras på utsidan av den östra muren, marken släntas från muren och ett dräneringsdike anläggs. Efter åtgärderna ska L-stöden inte vara synliga och murkrönet ska vara synligt lika som före åtgärderna mot betesmarken. Vid de två partier som behövde muras om var målsättningen att de muras på samma sätt som befintligt utförande, samt att befintliga stenar märks upp och de stenar som är synliga mot kyrkogården återplaceras på denna sida med samma sida utåt och fogas med kalkbruk. Före åtgärderna var det inte känt om muren är kallmurad eller om stenarna är lagda i bruk. Under arbetet konstaterades att stenarna är murade (lagda i kalkbruk). Flera av täckhällarna på murkrönet satt löst och behövde muras fast. Målsättning var att hällarna muras fast på samma plats både för murens långsiktiga bevarande och för säkerhet. Tegelrynnorna (tegelpannor) avsågs återmonteras.

Historik (med relevans för åtgärderna)

Kyrkan är uppförd omkring 1200. Kyrkogårdens mur är troligtvis medeltida och har två stigluckor, en i den södra muren och en i västra, vilket numera är ovanligt kring kyrkogårdar men förstärker den medeltida prägel som kyrkan och kyrkogården har. Muren är av fältsten. De stora flata stenarna som ligger ovanpå muren som avtäckning tros delvis vara hämtade från det järnåldersgravfält som ligger intill kyrkan. Den östra muren har omkring år 2000 renoverats från kyrkogårdens sydöstra hörn och en bit norrut.

Utförda åtgärder

Arbetena gäller kyrkogårdens östra mur. Innan arbetena påbörjades beskars träden av arborister efter behov mot utsidan. Detta i syfte att grävmaskin skulle kunna komma fram till muren och arbetena utföras utan att skada trädgrenar i trädkransen. Jordmassor utanför den östra kyrkogårdsmuren grävdes bort med grävmaskin. Muren grävdes fri från jordmassor i nivå med grundstenarna och omkring 2,5 meter ut från muren. När muren grävts fri kunde man se att södra delen av muren vid tidigare tillfälle (omkring

år 2000) är lagad. Den norra delen har ett äldre utförande som skiljer sig från den lagade delen. Det äldre utförandet är att stenarna murats med kalkbruk och att muren är jämbred i krönet och i botten.

Schaktbotten fylldes upp med cirka 150 mm bärlager som L-stöden av betong placerades ut på. L-stöden har höjden 1200 mm och deras topp slutar ungefär 100 mm under färdig markyta, det vill säga ungefär 100 mm under den nivå av muren som efter åtgärderna är synlig mot betesmarken. Murens baksida är ojämn, främst i och med att den tidigare lagade delen kragar utåt vid botten, men L-stöden har placerats så nära muren som möjligt i rak linje. I hålrummet mellan mur och L-stöd fylldes upp med makadam. Mellan schaktbotten och bärlager och vidare mellan muren och L-stöden sattes även en markduk som i ovankant veks ut. Markduken sattes i syfte att skilja bärlager från jord och i övre delen för att minimera möjligheten att växtlighet etableras nära intill muren. Under arbetets gång diskuterade hur markduken skulle läggas och valdes gemensamt att lägga den i hela L-stödets höjd. Jordmassor återförde på utsidan av L-stöden, närmast muren lämnades en yta med makadam även det i syfte att inte få gräsväxt intill muren. Marken släntades svagt från muren. Vid släntens brytningslinje anlades ett dräneringsdike längs hela östra muren.

Efter att L-stöden placerats ut togs de två murpartierna som skulle muras om ner. (I rapporten kallas de det norra och det södra partiet). Partiet mot norr togs ner i en längd om cirka 7 meter och det södra partiet cirka 3,5 meter. Båda partierna ligger längs kvart K. Marken under dessa murpartier grävdes ur något men grundstenar rubbades inte. Muren återuppfördes med befintliga stenar. Stenar som varit synliga mot kyrkogården före åtgärderna är fortsatt placerade mot kyrkogården på ungefär samma plats och med samma sida utåt som tidigare. Stenarna murades med hydrauliskt kalkbruk och fogades med hydrauliskt kalkbruk. Stenhällarna murades åter på krönet på samma plats som tidigare och skadade tegelpannor ersattes med nya som murades fast. På hela kyrkogårdsmuren har här till alla de täckhällar som var lösa murats fast utan ändringar. Hydrauliskt kalkbruk bedömdes gemensamt vara lämpligt bruk för att både få hållfasthet och viss rörelsemån i muren.

Arbetet i sin helhet (förutom täckhällarna) var slutfört i månadsskiftet oktober/november 2021. Bara några veckor senare blev det frostnätter, således innan bruket i de ommurade partierna hunnit karbonatisera till fullo. De murade partierna täcktes med presenningar och värmefläktar ställdes upp i syfte att skydda murarna från frost. Täckningarna blåste dock bort under en helg med ytterligare frostnätter. 22 november och 2 december 2021 utfördes besiktningar och konstaterades att vissa hällar på murkrön ännu var lösa och att det fanns ytliga frostsador på fogarna i den del av muren som murats om. I och med risk för frost beslutades att inte mura de lösa täckhällarna i detta skede utan vänta till våren 2022, samt att avvakta till våren för att bedöma om det i fogen blivit fler skador över vintern.

Maj 2022 gjordes efterbesiktning gällande fogen på kyrkogårdsmuren som november 2021 hade fått vissa frostsador. Vid avsyningen sågs tydligt att fogens yta hade krackelerat på vissa ställen. Det var endast tunna skikt som hade lossnat. Beslutades att borsta bort lösa skikt och gå igenom alla nyfogade

ytor med stålborste, samt att bila upp lös fog eller där skadorna gått djupare och ersätta dessa med ny fog. Lagningarna utfördes maj/juni 2022 med tillfredsställande resultat. Även de hållar som fortfarande satt löst murades fast. Eftersom karbonatiseringen inte varit optimal tids- och temperaturmässigt i arbetet 2021 beslutades att göra en ny bedömning vid garantibesiktning om 5 år.

Iakttagelser som gjorts under arbetet

Längst i söder (ungefär längs kyrkogårdens kvarter A) är den östra muren sedan tidigare lagad, cirka år 2000. Den lagade delen är breddad i nedre delen utåt mot betesmarken. Vid lagningen hade makadam tillförts och stenarna är murade i hårt (troligen cementhaltigt) bruk.

Det äldre utförandet, som omfattar resterande del av östra muren (ungefär längs kvarter K), är att stenarna murats med kalkbruk och att muren är jämbred i krönet och i botten. Stenarna är murade med vitt kalkhaltigt bruk som går långt in i muren mellan stenarna. På mursidan ut mot betesmarken verkar det förutom murbruket finnas ett gulaktigt ytskikt som möjligen är hydrauliskt kalkbruk. Ytskiktet fanns endast kvar som fragment. Det har kanske fungerat som ett skyddande putsskikt mellan muren och jordmassorna? Partiellt verkar ytskiktet också finnas på själva stenarna som är dolda av jord mot betesmarken. Ytskiktet finns kvar som fragment i de delar som inte plockades ner för ommurning.

Muren är byggd i huvudsak som en skalmur med två sidor, där ena sidan döljs av jordmassor. Kärnan består av sten och kalkbruk, med inslag av tegel. Ett fåtal stenar är ställda på högkant. Att stenar ställs på högkant är vanligare i trakter där det är brist på sten, vilket det inte är i Gryt. Ett fåtal större stenar verkar också vara murade i förband (utstickande) mot betesmarken. I muren finns inslag av rött tegelskärv och tegelstenar av storformat, lagda som kilstenar. Tegelstenarna som syntes är ungefär höjd 9 – 10 cm, bredd 13 cm, längd 28 cm. I muren har inte påträffats någon bearbetad natursten, runstenar eller gravstenar.

Generellt på hela kyrkogårdsmuren finns olika typer av i huvudsak fabriksstillverkade pressade/falsade röda enkupiga tegelpannor. I den aktuella delen av östra muren finns dock äldre vingtegel och ett fåtal munk/nunnetegel.

Avvikelser från tillståndsgivna/beslutade handlingar

Markduk lades till i L-stödets hela höjd, vilket bedömdes som tekniskt lämpligt. Markduken är inte synlig och bedöms inte påverka muren negativt.

Norra partiet togs ner cirka 7 meter, i handlingarna angavs att vardera partiet muras om med en utsträckning om maximalt 6 meter. Det bedömdes som nödvändigt att ta ner något mera, framförallt för att här var partiellt tidigare lagat med betong vilket försvårade nedmonteringsarbetet. Flata stenar, som troligen varit kantstenar på någon gravplats, har vid något tillfälle murats in som en lagning i murens ovankant. De låg i en stor betongklump. Även dessa stenar har återmurats.

Avseende tegelrännorna (taktegel på murkrönet) var utgångspunkten att de skulle återmonteras. De var dock inte möjliga att få loss hela. Antikvarisk medverkande föreslog att de tegelpannor som behöver bytas ersätts med begagnade handslagna röda vingtegel. Istället valdes nya röda vingtegel, vilket bedöms acceptabelt eftersom det redan finns flera olika typer av takpannor på murkrönet.

Övriga handlingar med relevans för ärendet

Träden (skogslind) i trädkransen innanför kyrkogårdsmuren är kulturhistoriskt värdefulla och även biotopskyddade enligt Miljöbalken. Inför arbetet kontaktades Länsstyrelsen Skåne Naturprövningsenheten, avseende biotopskydd. Länsstyrelsen Skåne gjorde bedömningen att ansökan om dispens från biotopskyddet inte behövdes för att genomföra åtgärderna, så länge som grövre rötter undviks och träden skyddas vid behov under arbetet.

Länsstyrelsen Skåne: "Att själva kyrkogårdsmuren längs denna sträcka inte omfattas av generellt biotopskydd enligt 7 kap 11 § miljöbalken. Även om den gränsar till jordbruksmark, ligger den mestadels under jord på sidan mot jordbruksmarken, och är enligt bilderna tätt murad och inte uppbyggd enbart av på varandra lagda stenar på det sätt som stenmurar i jordbruksmark vanligen är.

Trädraden på kyrkogården intill muren är en allé och omfattas av biotopskydd, vilket innebär att åtgärder som kan skada träden är förbjudna utan dispens. Grävarbetena planeras dock på andra sidan muren bort från träden, enligt underlaget. Vi bedömer att risken är mycket liten att trädens rotsystem kommer att påverkas vid grävarbetena, så länge som grävarbeten inte sker på insidan av kyrkogårdsmuren. Om rötter påträffas som är 5 cm i diameter eller grövre, får de dock inte grävas av. Ommurningen av de två partierna bedöms inte heller skada träden, så länge som träden vid behov skyddas under arbetet. Körning med tunga fordon, uppläggning av material eller massor, uppställning av bodar eller arbetsmaskiner etc. ska undvikas på barmark direkt under trädkronorna, så att träden inte skadas."

Innan arbetena påbörjades upprättade entreprenören en situationsplan över ytor som behövs vid entreprenaden, infartsväg, parkering och materialupplag. Dessa placerades inte invid träd eller mur. Under arbetets gång har inte kraftigare trädrötter påträffats. Grävmaskin har stått i möjligaste mån så långt ifrån träd och mur som möjligt.

Kulturhistorisk bedömning av arbetet

Åtgärdsförslagets intentioner har följts och arbete har utförts med god kulturhistorisk kännedom. I och med att muren renoverats bedöms förutsättningar för dess långsiktiga bevarande vara bättre. Murens karaktär har inte ändrats och kyrkogårdsmiljön kan fortsättningsvis upplevas med en helt omgärdande mur. Karaktären bedöms bevarad i och med att befintliga stenar återanvänts och fogats samt då täckhällar inte har ändrats. Sammantaget bedöms arbetet väl utfört med hänsyn till miljöns kulturhistoriska värden.

Bilder

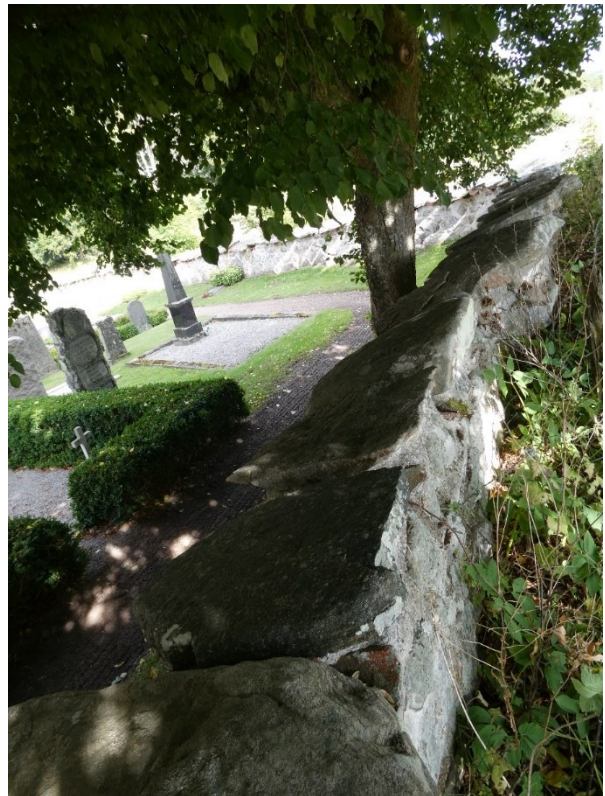
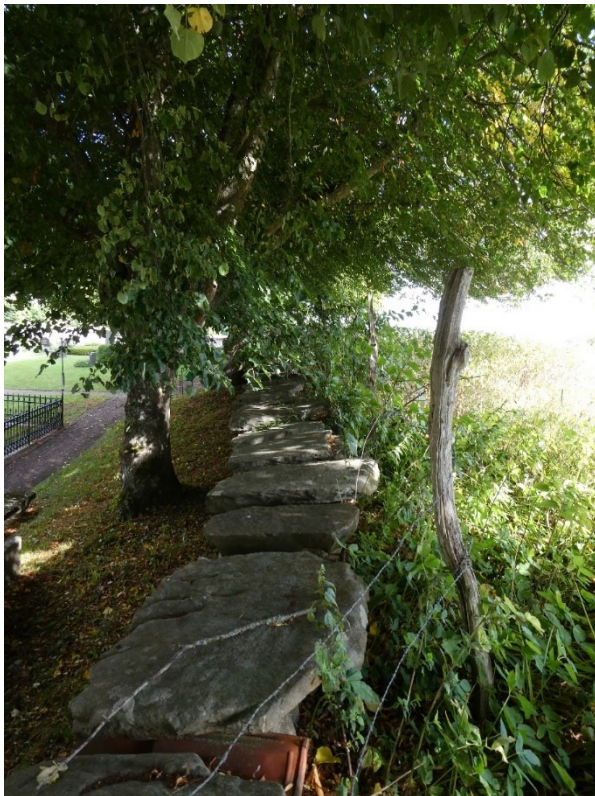
Före åtgärder

Östra murens utsida mot betesmarken.

Östra murens utsida mot betesmarken.

Krönet av östra muren.

Krönet av östra muren. Längst i söder var muren knapps synlig ovan markytan medan den i norr var mer synlig.

Östra murens insida. Sedd från söder mot norr (invid kvarter K).

Östra murens insida. Sedd från norr mot söder (invid kvarter K).

Östra murens insida. Det norra partiet som behövde muras om.

Före åtgärder. Det södra partiet som behövde muras om.

Före åtgärder insidan av östra muren vid nordöstra hörnet, exempel på täckhällar som behövde muras fast.

Under arbete

Muren sedd från sydöst och den del som är lagad tidigare (längs med kvarter A).

Den äldre delen av muren (längs med kvarter K).

Detaljbilder av murens utsida i norra delen, kalkbruk mellan stenarna syns på den övre bilden, gulaktigt möjligen hydrauliskt kalkbruk och tegelbitar.

Detaljbilder av murens utsida, norra delen.

Murens utsida, tegelsten som kilsten i bruk.

Murens utsida, kalkbruk går långt in mellan stenarna och utanpå syns fragment av gulaktigt "ytskikt".

L-stöd har monterats och jordmassor återlagts. Vy mot söder. På bilden ses den tidigare lagade muren där de understa stenarna kragar utåt jordbruksmarken.

L-stöd har monterats och jordmassor återlagts. Vy mot norr.

Det norra paritet som skulle muras om har börjat att plockas ner.

Det norra paritet som skulle muras om har börjat att plockas ner. Vy mot norr.

Det norra paritet som skulle muras om har börjat att plockas ner. Vy mot söder. Notera stenarna som står på högkant.

Det södra paritet som skulle muras om. Vy mot norr respektive söder.

Efter åtgärder

Utsidan vy mot norr, 2021. Marken sluttar från muren och dräneringsdike anas i markstrukturen vid pil.

Utsidan 2022.

Murens utsida vy mot norr respektive söder.

Murens insida.

Det norra ommurade partiet.

Det södra ommurade partiet.

Exempel på täckhällar som murats fast på befintlig plats, nordöstra hörnet av kyrkogården.

Bilaga

Översiktskarta Gryts kyrkogård (ur vård- och underhållsplan).

